ERDŐS GYÖRGY

Élők és holtak világa – Japán

Az ázsiai világot vándorló lelkek népesítik be; ott a halál útjáról olykor visszatér az utazó. A sokféle vallás békéjének kulcsa az ősök, a halottak szellemeinek tisztelete. A szinkrétizmus alapja az, hogy döntő jelentőséget tulajdonítanak a lélek halál utáni útjának. A lélek nemcsak az emberi léthez, hanem a teljes valósághoz kötődik, annak állandóan változó eleme, s az ázsiai vallások arra törekszenek, hogy vándorlása közben figyelemmel kísérjék, metamorfózisait felismerjék. A kínai központú vallásos eszmekör a halott három lelkét tartja számon; a szüntelen körforgást imákkal, szertartásokkal kísérik.

Sírbaszáll az első lélek — kedvéért gondozni kell a lélek lenyomatát még őrző testet. Az ókori Kínában a mumifikálás tudománya még az egyiptomin is túltett — erről tanúskodnak a bámulatos épségben megmaradt ezeréves tetemek. A temetési szokások, a lassan elhalváuyuló jelentésű mágikus szertartások, a végtisztesség szándékában és tartalmában a világ bármely kultúrájában azonosak, s a következőkben a hasonló, ismerős elemek kiemelésével erre szeretnénk rámutatni.

Japánban a sírba költözött lélek szükségleteit a „rokudószen", vagyis a „hat pénz" fedezi, melyet a buddhista számmisztika szerint ki lehet egészíteni hétre, negyvenkilencre, vagy azt helyettesítő áldozati papírpénzre is. Az összeget koldustarisznya formájú zacskóban kötik a halott nyakába.

A szokás értelmezését először egy Heian-korból (794—1185) származó szent irat adja meg. Eszerint, ha a halott egykor példás életet élt, a túlvilági folyó, a Sandzu hídja nyitva állt előtte. A kis bűnök már elzárták ezt az utat, de a lélek még mindig átgázolhatott valamely sekélyebb helyen. A súlyos bűnökkel terhelteket azonban örvény, mélység várja, s hiába keresi a révészt, aki átvinné. Más értelmezés szerint az utód a „rokudószen" felajánlásával mintegy örökségét váltja meg. Az obulust nem volt szokás a nyelv alatt elhelyezni, mint Európában, de Koreában pl. rizzsel tömték tele az elhunyt száját, Kínában pedig a holttest nyílásait jáde dugókkal zárták le, ne távozzék belőle a lélek, ne férkőzhessenek hozzá ártó démonok. Főúri sírokban olyan tetemet is találtak már, mely tetőtől-talpig a jáde varázserejű lapocskáival volt beborítva.

A japán temetés során a halott testben maradó léleknek szól a „találkozás" szertartása is. Hamvasztás előtt — mely a legáltalánosabb a nagy népsűrűségű országokban — a gyászoló örökös a halott színe elé járul, hogy találkozhassék egymással a holt és az eleven. Miután a feltámadás szutráját közösen és fennhangon elmondja a gyászoló gyülekezet, a koporsóval elvonulnak a halottégető helyre, mely a településektől távolesik, hogy a füst ne szálljon a lakóházak felé.

A második lélek a sírbatétel után az ősök kultikus helyein, templomokban, házioltárokban felállított lélektáblákba költözik, az ittmaradottak pedig áldozatokat mutatnak be előtte. A japán házioltárokon ma már a fénykép helyettesíti a halotti nevet tartalmazó táblát. A halotti névadás szokása azonban még ma is megvan. A triptichonszerűen kinyitható oltárok előtt gyertyát, füstölőt gyújtanak, virágot, gyümölcsöt, rizst helyeznek elé áldozat gyanánt. Az ősök szellemének szóló könyörgéseket csengettyűszóval kezdik, a „gassó" kéztartás (függőlegesen egymáshoz simított tenyerek), a meghalással való köszöntés illendő az immár buddhává váltak szelleme előtt. Az ősök kultusza ellen a keresztyén misszió elkeseredetten küzdött — mindhiába. A sintó és buddhista kegytárgyak különösen a katolikus misszionáriusok haragját vonta magára, hiszen ők is használták a gyertyát, a tömjént, az oltárt, az olvasót és a „gassó" kéztartást, melyek közös eredete az indiai kultuszban keresendő. „A sátán fészke" kifejezést pedig akár valamely tizenhatodik századbeli protestánstól is kölcsönözhették volna a buzgó térítők.

A temetés végeztével a tisztulási szertartások legfőbb démonűző szere a tengerből párolt só, Okinaván egyenesen tengeri fürdőt vesznek a temetés után a résztvevők. A rosszindulatú démonok az ázsiai hiedelemvilágban irtóznak a sótól, ezért hintenek a szent bírkózók, a szumó küzdőterére is belőle. A halál szellemeinek közellététől megóv a ház bejárata elé helyezett sókupac.

A szellem azonban nem hagyja el az élőket, sőt időről-időre egyenesen meghívást kap a tiszteletére rendezett torokra, lakomákra, melyeket a halál évfordulójakor és a halottak napján rendeznek. Az oltár előtti áldozatokat is megújítják, s az évfordulókon az egész család összegyülekezik, hogy megemlékezzék őseiről.

Az évfordulókon szokásos az egyik leggyakoribb vallásos cselekmény, a „hakamairi", vagyis a temetőjárás. A japán temető sírkövei szorosan egymás mellé zsúfolódnak, a hozzátartozók látogatásukkor megöntözik, lemossák a sírkövet, virágot helyeznek el rajta, gyertyát és füstölőt gyújtanak előtte. Hosszú falécre a pappal szanszkrit igéket iratnak, majd a halott nevét is ráírják és a látogatás emlékeként a sírnál olykor tucatszám találni ilyen emléktáblákat. Érdekes szokás, hogy a temető bejáratánál őrködő apró földistenkéket gyakran halott, vagy beteg gyerekek ruhájába öltöztetik.

Mikor a régiek a halott lélektábláját áldozatokkal tisztelték, a szertartást a fiú utódnak kellett elvégeznie. Nagy szerencsétlenségnek számított, ha valakinek nem volt kötelességtudó fiú örököse, aki a negyvenkilencnapos könyörgést és a lélektábla előtti áldozást elvégezte volna. Még a század elején is szokásban volt Kínában, hogy az ötvenedik születésnapon az apa súlyos rönkfa-koporsót kapjon a fiától, melyet haláláig nagy becsben tartva, sok réteg festékkel mázolt át, hogy holta után az arasznyi deszkafal védelmében akár hónapokat is várhasson benne a föld felett a földjósok által kijelölt kedvező temetési napra.

A mai Japánban a halotti kultusz cselekedeteinek jelentése sokhelyütt már a felismerhetetlenségig elhalványult, a külsőségeket azonban megőrizték. A keresztyénség a sinto-buddhista szemléletet ki nem szoríthatta ugyan, de némiképp elszínezte, megváltoztatta. Csakúgy, mint a születés, vagy házasság alkalmával a temetéskor is gyakoriak a párhuzamos szertartások, melyeken különböző felekezetek papjai is részt vesznek.

A harmadik lélek a halál után a túlvilágra költözik. Könyörgések, mágikus szertartások egyengették útját, az előkelőbbeket valóságos udvartartás kísérte agyagfigurák képében — erről tanúskodnak a Kofun korszak sírleletei. Császárok, főurak sírjaiban az emberáldozatokat helyettesítő figurák az adott kor társadalmi berendezkedéséről vallanak, hiszen a túlvilág az itteni szakasztott mása. A hierarchia, az igazságszolgáltatás-központú állam csúcsán a Jáde Császár áll, aki egyben a jelenvaló világ legfelsőbb hatalmassága. Az egykori elképzelés szerint a szent kínai hegy, a Tajsan belseje rejtette a túlvilág birodalmát tekervényes barlangjaiban. Itt vártak ítéletre a lelkek, majd miután törvényt ültek felettük a különféle rendű pokolbírák, bűneik és erényeik súlya szerint osztályozták őket. Volt aki egyenesen Buddha színe elé került, mások visszakerültek a földre, vagy a víz alatti démonok világába; rovar, növény lett belőlük. Sok kóborló szellem nyugtalanította démoni cselekedeteivel az emberek világát. A fejedelem, a Jáde Császár képében Ksitigarbha bódhiszattva ügyelt a dolgok rendjére — őt legtöbbször női alakban ábrázolják.

Az utódok biztosítják az elköltözött lelkének nyugalmát. A két világ: az itteni és a túlnani egyesül a halottak ünnepében. A halottak ünnepe: a „Bon-tánc" azonban korántsem csendes, nyugalmas, s távol esik tőle az az áhitat, melyet a halottakra való emlékezéskor Európában természetesnek tartunk.

A „Bon" népszerűbb, mint az újév-karácsonyi ünnepkör; japánok milliói zarándokolnak ilyenkor szülőföldjükre, hogy őseik szellemével találkozhassanak. Minden év augusztusában, több napon át szinte megáll az élet a japán szigeteken, elnéptelenednek a városok, eltekintve az emberemlékezet óta ott élőktől, akik kisebb-nagyobb csoportokban, a nagyvárosi forgalommal nem sokat törődve, adják át magukat a halottak ünnepe dalainak és táncainak. A legtöbben azonban vidékre igyekeznek, az ottani mulatság az igazi.

A tűzijátékok, lakomák díszvendégei, az elhunytak szellemei megjelennek az ünneplők között — bár láthatatlanul. A szűk, de tisztára sepert utcák, az augusztusi párába burkolt erdők, a fülledt nyári éjszaka sötétsége benépesül a látható és a láthatatlan világ vendégeivel, s négy rövid napra leomlanak a falak, melyeken a ma is szigorúan hierarchikus japán társadalom felépül. Ha élők és holtak adnak egymásnak találkozót, e két csoporton belül mintha megszűnnének a címek és a rangok, a vagyoni és társadalmi különbségek.

A XIV. századig a holtak szellemeit házról-házra járó énekesek, táncosok személyesítették meg, az imádságokkal, dalokkal, táncokkal összefonódott rítus azonban kicsapott medréből és az évszázadok múlásával tömeges ünneppé változott át. A körbejárók csoportja egyre bővült, s ma már az egész közösség körtánca jelképezi az élők és holtak egymásra találását. A régi rituális tánc leegyszerűsödött, a dalok szövege elvilágiasodott, az áldozatok élvezetében ma már inkább az élőké az oroszlánrész. A gyász hangulatát kiszorította a vidámságé, a karneváli forgatag középpontjában azonban mégis az ünnepélyesen lassú „bon-tánc" résztvevőié a főszerep.

A táncra alkalmas nagyobb területet feldíszítik lampionfüzérekkel és a központjába emelvényt építenek. A halottak ünnepének színhelye lehet iskolaudvar, vagy a tengerpart, vagy akár a máskor nagyforgalmú útkereszteződés. Ide gyülekezik az est leszálltával mindenki, aki él és mozog, hogy táncoljon a halottak tiszteletére. Az emelvényen helyezkedik el a zenekar (vagy a hangosító berendezés) középen a nagy-

dobbal. A lassú, ritmikus, táncmozdulatokkal könnyen követhető japán zene késő éjszakáig szól — népi és műdalok vegyesen, vidékek szerint jól megkülönböztethető motívumai ma már országszerte jólismertek.

Ekkorra már véget ért a házról-házra járó gyűjtés, s minden együtt van, ami a karneválszerű népünnepélyhez szükséges. Enni-innivaló bőséggel van, énekesek vetélkednek a színpadon, vendégeket hívnak, kivonul a helyi televíziós állomás közvetítő stábja hatalmas reflektorokkal sugározva be az éjszakát. Az előtáncosok és a dobosok egész évi készülésének koronája a bon ünnep nyitánya, mely tulajdonképp bemutató, a hagyományos mozdulatokat tanítják az összegyűlt ünneplőknek.

Különösen fontos a dob szerepe, mely még akkor is „élő" muzsikát kell hogy szolgáltasson, ha a többi hangszer helyett csak a hangosító berendezések szólnak. A szívdobogásra emlékeztető ritmus lassú és ellenállhatatlan sodrású, ugyanez a nagydob szól a sinto-ünnepeken, ahol úgy hordozzák a körmenetben, mint valami ritka ereklyét. A jó dobos valóban ritkaságszámba megy, hiszen tízévi tanulás után lép először dobogóra, hogy a szertartás követelményeinek mindenben megfeleljen. Úgy tűnik, hogy a dallamszolgáltató hangszerek: néhány erőshangú furulya és ütőhangszer a kíséret szerepét vállalják csupán. Az énekszó a leghangosabb, táncszavakkal teletűzdelve megkönnyíti a táncosok körébe való bekapcsolódást annak is, aki azelőtt hírét sem hallotta a bon-táncnak. Sok vendéget hívnak az ünnepre és a táncosok-énekesek műsora után őket is felviszik az emelvényre, hogy ezzel is emelkedjék a hangulat. (1983 nyarán a Magyar Televízió forgatócsoportjával még hawaii táncosnőket is megörökíthettünk egy kis halászfaluban, akik cseppet sem sértették a halottak iránti kegyeletet fűszoknyában előadott táncaikkal, hiszen egykor kivándorolt japánok leszármazottai voltak.)

A különféle számokból összeállított műsor végeztével megajándékozzák a legjobb énekeseket (akik még napokig folytatják a környék kocsmáiban a versenyt), majd mindenki hatalmas kört formál. A szégyellőssebbjét is behúzzák maguk közé, és elkezdődik a lassú, de nagyon erőteljes ritmusú tánc. Két lépést kell tenni a kör kerületén, s egyet a középpont felé. A lépéseket kísérő hívó és küldő kézmozdulatok jelentését többnyire ma is ismeri mindenki.

Nem maradnak távol a fiatalok és a gyerekek sem a táncból, nagy buzgalommal igyekszenek utánozni az idősebbeket. Ha már járni tudnak, elviszik őket az ünnepre, s ugyanúgy jelen vannak az öregek is, akik még mozgásképesek.

A nyár ünnepe ez, ezért mindenki egyrétegű japán ruhában van. Az öltözködés könnyedsége a feszes emberi viszonyokra is áthat, a hagyomány csorbítatlannak és folyamatosnak tűnik a múlt és a jelen bon-ünnepi mezsgyéjén. A tűzijáték, mely Ázsiában elmaradhatatlan a népünnepélyektől, nemcsak az eget, hanem az utcákat és a tereket is betölti ragyogásával. A fények fesztiválja különösen repülőgépről, vagy magas hegyek csúcsáról letekintve — felejthetetlen látvány.

Búcsú a szellemektől, a táncosoktól és az énekesektől — az ünnep utolsó felvonása. Az ősök lelkei a tűzijáték bágyadt visszfényeitől kísérve késő éjszaka távoznak a mulatságról a csillagok messziségébe. A derengő nyári éjszakában látható formában is megjelennek ekkor — százezernyi vízen úszó lampion képében. A buddhista szokás szerint mindenki addig áll a parton, míg a tükörképükkel lassan egybeolvadó színes fények bele nem olvadnak az augusztusi nyáréjszaka titokzatos sötétségébe.